

Correctievoorschrift HAVO

2026

tijdvak 1

filosofie

Het correctievoorschrift bestaat uit:

- 1 Regels voor de beoordeling
- 2 Algemene regels
- 3 Vakspecifieke regels
- 4 Beoordelingsmodel
- 5 Aanleveren scores
- 6 Bronvermeldingen

1 Regels voor de beoordeling

Het werk van de kandidaten wordt beoordeeld met inachtneming van de artikelen 3.21, 3.24 en 3.25 van het Uitvoeringsbesluit WVO 2020.

Voorts heeft het College voor Toetsen en Examens op grond van artikel 2 lid 2d van de Wet College voor toetsen en examens de Regeling beoordelingsnormen en bijbehorende scores centraal examen vastgesteld.

Voor de beoordeling zijn de volgende aspecten van de artikelen 3.21 tot en met 3.25 van het Uitvoeringsbesluit WVO 2020 van belang:

- 1 De directeur doet het gemaakte werk met een exemplaar van de opgaven, de beoordelingsnormen en het proces-verbaal van het examen toekomen aan de examinerator. Deze kijkt het werk na en zendt het met zijn beoordeling aan de directeur. De examinerator past de beoordelingsnormen en de regels voor het toekennen van scorepunten toe die zijn gegeven door het College voor Toetsen en Examens.
- 2 De directeur doet de van de examinerator ontvangen stukken met een exemplaar van de opgaven, de beoordelingsnormen, het proces-verbaal en de regels voor het bepalen van de score onverwijld aan de directeur van de school van de gecommitteerde toekomen. Deze stelt het ter hand aan de gecommitteerde.

- 3 De gecommiteerde beoordeelt het werk zo spoedig mogelijk en past de beoordelingsnormen en de regels voor het bepalen van de score toe die zijn gegeven door het College voor Toetsen en Examens.
De gecommiteerde voegt bij het gecorrigeerde werk een verklaring betreffende de verrichte correctie. Deze verklaring wordt mede ondertekend door het bevoegd gezag van de gecommiteerde.
- 4 De examiner en de gecommiteerde stellen in onderling overleg het behaalde aantal scorepunten voor het centraal examen vast.
- 5 Indien de examiner en de gecommiteerde daarbij niet tot overeenstemming komen, wordt het geschil voorgelegd aan het bevoegd gezag van de gecommiteerde. Dit bevoegd gezag kan hierover in overleg treden met het bevoegd gezag van de examiner. Indien het geschil niet kan worden beslecht, wordt hiervan melding gemaakt aan de inspectie. De inspectie kan een derde onafhankelijke corrector aanwijzen. De beoordeling van deze derde corrector komt in de plaats van de eerdere beoordelingen.

2 Algemene regels

Voor de beoordeling van het examenwerk zijn de volgende bepalingen uit de regeling van het College voor Toetsen en Examens van toepassing:

- 1 De examiner vermeldt op een lijst de namen en/of nummers van de kandidaten, het aan iedere kandidaat voor iedere vraag toegekende aantal scorepunten en het totaal aantal scorepunten van iedere kandidaat.
- 2 Voor het antwoord op een vraag worden door de examiner en door de gecommiteerde scorepunten toegekend, in overeenstemming met correctievoorschrift. Scorepunten zijn de getallen 0, 1, 2, ..., n, waarbij n het maximaal te behalen aantal scorepunten voor een vraag is. Andere scorepunten die geen gehele getallen zijn, of een score minder dan 0 zijn niet geoorloofd.
- 3 Scorepunten worden toegekend met inachtneming van de volgende regels:
 - 3.1 indien een vraag volledig juist is beantwoord, wordt het maximaal te behalen aantal scorepunten toegekend;
 - 3.2 indien een vraag gedeeltelijk juist is beantwoord, wordt een deel van de te behalen scorepunten toegekend in overeenstemming met het beoordelingsmodel;
 - 3.3 indien een antwoord op een open vraag niet in het beoordelingsmodel voorkomt en dit antwoord op grond van aantoonbare, vakinhoudelijke argumenten als juist of gedeeltelijk juist aangemerkt kan worden, moeten scorepunten worden toegekend naar analogie of in de geest van het beoordelingsmodel;
 - 3.4 indien slechts één voorbeeld, reden, uitwerking, citaat of andersoortig antwoord gevraagd wordt, wordt uitsluitend het eerstgegeven antwoord beoordeeld;
 - 3.5 indien meer dan één voorbeeld, reden, uitwerking, citaat of andersoortig antwoord gevraagd wordt, worden uitsluitend de eerstgegeven antwoorden beoordeeld, tot maximaal het gevraagde aantal;
 - 3.6 indien in een antwoord een gevraagde verklaring of uitleg of afleiding of berekening ontbreekt dan wel foutief is, worden 0 scorepunten toegekend tenzij in het beoordelingsmodel anders is aangegeven;

- 3.7 indien in het beoordelingsmodel verschillende mogelijkheden zijn opgenomen, gescheiden door het teken /, gelden deze mogelijkheden als verschillende formuleringen van hetzelfde antwoord of onderdeel van dat antwoord;
- 3.8 indien in het beoordelingsmodel een gedeelte van het antwoord tussen haakjes staat, behoeft dit gedeelte niet in het antwoord van de kandidaat voor te komen;
- 3.9 indien een kandidaat op grond van een algemeen geldende woordbetekenis, zoals bijvoorbeeld vermeld in een woordenboek, een antwoord geeft dat vakinhoudelijk onjuist is, worden aan dat antwoord geen scorepunten toegekend, of tenminste niet de scorepunten die met de vakinhoudelijke onjuistheid gemoeid zijn.
- 4 Het juiste antwoord op een meerkeuzevraag is de hoofdletter die behoort bij de juiste keuzemogelijkheid. Als het antwoord op een andere manier is gegeven, maar onomstotelijk vaststaat dat het juist is, dan moet dit antwoord ook goedgekeurd worden. Voor het juiste antwoord op een meerkeuzevraag wordt het in het beoordelingsmodel vermelde aantal scorepunten toegekend. Voor elk ander antwoord worden geen scorepunten toegekend. Indien meer dan één antwoord gegeven is, worden eveneens geen scorepunten toegekend.
- 5 Een fout mag in de uitwerking van een vraag maar één keer worden aangerekend, tenzij daardoor de vraag aanzienlijk vereenvoudigd wordt en/of tenzij in het beoordelingsmodel anders is vermeld.
- 6 Een zelfde fout in de beantwoording van verschillende vragen moet steeds opnieuw worden aangerekend, tenzij in het beoordelingsmodel anders is vermeld.
- 7 Indien de examinerator of de gecommitteerde meent dat in een examen of in het beoordelingsmodel bij dat examen een fout of onvolkomenheid zit, beoordeelt hij het werk van de kandidaten alsof examen en beoordelingsmodel juist zijn. Hij kan de fout of onvolkomenheid mededelen aan het College voor Toetsen en Examens. Het is niet toegestaan zelfstandig af te wijken van het beoordelingsmodel. Met een eventuele fout wordt bij de definitieve normering van het examen rekening gehouden.
- 8 Scorepunten worden toegekend op grond van het door de kandidaat gegeven antwoord op iedere vraag. Er worden geen scorepunten vooraf gegeven.
- 9 Het cijfer voor het centraal examen wordt als volgt verkregen.
Eerste en tweede corrector stellen de score voor iedere kandidaat vast. Deze score wordt meegedeeld aan de directeur.
De directeur stelt het cijfer voor het centraal examen vast op basis van de regels voor omzetting van score naar cijfer.

Toelichting status correctievoorschrift

Het College voor Toetsen en Examens heeft de correctievoorschriften bij regeling vastgesteld. Het correctievoorschrift is een zogeheten algemeen verbindend voorschrift en valt onder wet- en regelgeving die van overheidswege wordt verstrekt. De corrector mag dus niet afwijken van het correctievoorschrift.

Verkeer tussen examinerator en gecommitteerde (eerste en tweede corrector)

Het aangeven van de onvolkomenheden op het werk en/of het noteren van de behaalde scores bij de vraag is toegestaan, maar niet verplicht. Evenmin is er een standaardformulier voorgeschreven voor de vermelding van de scores van de kandidaten. Het vermelden van het schoolexamencijfer is toegestaan, maar niet verplicht. Binnen de ruimte die de regelgeving biedt, kunnen scholen afzonderlijk of in gezamenlijk overleg keuzes maken.

Toelichting aanvullingen op het correctievoorschrift

Er zijn twee redenen voor een aanvulling op het correctievoorschrift: verduidelijking en een fout.

Verduidelijking:

Het correctievoorschrift is vóór de afname opgesteld. Na de afname blijkt pas welke antwoorden kandidaten geven. Vragen en reacties die via het Examenloket bij de examenlijn binnenkomen, kunnen duidelijk maken dat het correctievoorschrift niet voldoende recht doet aan door kandidaten gegeven antwoorden. Een aanvulling op het correctievoorschrift kan dan alsnog duidelijkheid bieden.

Een fout:

Als het College voor Toetsen en Examens vaststelt dat een centraal examen een fout bevat, kan het besluiten tot een aanvulling op het correctievoorschrift.

Een aanvulling op het correctievoorschrift wordt door middel van een mailing vanuit examenblad.nl bekendgemaakt. Een aanvulling op het correctievoorschrift wordt zo spoedig mogelijk verstuurd aan de examensecretarissen. Soms komt een onvolkomenheid pas geruime tijd na de afname aan het licht. In die gevallen vermeldt de aanvulling:

- Als het werk al naar de tweede corrector is gezonden, past de tweede corrector deze aanvulling op het correctievoorschrift toe.
en/of
- Als de aanvulling niet is verwerkt in de naar Cito gezonden Wolf-scores, voert Cito dezelfde wijziging door die de correctoren op de verzamelstaat doorvoeren.

Dit laatste gebeurt alleen als de aanvulling luidt dat voor een vraag alle scorepunten moeten worden toegekend.

Als een onvolkomenheid op een dusdanig laat tijdstip geconstateerd wordt dat een aanvulling op het correctievoorschrift ook voor de tweede corrector te laat komt, houdt het College voor Toetsen en Examens bij de vaststelling van de n-term rekening met de onvolkomenheid.

3 Vakspecifieke regels

Voor dit examen zijn geen vakspecifieke regels vastgesteld.

4 Beoordelingsmodel

Vraag	Antwoord	Scores
-------	----------	--------

Opgave 1 Het boek van hoop

1 maximumscore 2

Een goed antwoord bevat de volgende elementen:

- een uitleg met tekst 1 dat menselijk exceptionalisme het idee inhoudt dat mensen een unieke en superieure positie innemen in vergelijking met andere soorten in de natuurlijke wereld 1
- een weergave van het argument waarmee Gruen menselijk exceptionalisme op basis van het gebruik van gereedschappen door dieren verwerpt: dat alleen mensen in staat zijn tot (steeds verfijnder) gebruik van gereedschappen, kan steeds weerlegd worden door dieren te vinden bij wie dit gebruik ook voorkomt 1

voorbeeld van een goed antwoord:

- Menselijk exceptionalisme houdt in dat mensen een unieke positie innemen ten opzichte van alle andere soorten. Mensen zijn superieur aan andere soorten in de natuur. In tekst 1 stelt Goodall dat dit menselijk exceptionalisme terug te zien is in het feit dat mensen en bijvoorbeeld chimpansees wel allebei met een computer kunnen omgaan, maar alleen mensen een raket met bestuurbare robot kunnen ontwerpen. 1
- Gruen wijst erop dat voorstanders van menselijk exceptionalisme steeds verfijnder gebruik van gereedschappen beschrijven dat alleen bij mensen voorkomt, waarna tegenstanders laten zien dat ook dieren op deze manier gereedschappen kunnen gebruiken. Volgens Gruen worden er steeds dieren gevonden die ook het vermogen hebben tot steeds verfijnder gebruik van gereedschappen en kan dus weerlegd worden dat dit een capaciteit is die alleen mensen hebben en dieren niet. 1

2 maximumscore 3

Een goed antwoord bevat de volgende elementen:

- een uitleg dat volgens Gruen de smalle definitie van moraliteit niet leidt tot een verschil in morele relevantie tussen mens en dier: het kunnen afwegen van morele redeneringen geldt niet voor alle mensen 1
- een uitleg dat volgens Gruen de brede definitie van moraliteit niet leidt tot een verschil in morele relevantie tussen mens en dier: gedrag waarin zorg voor anderen wordt geuit, is niet uniek voor mensen 1
- een argument met Goodalls opvatting van altruïsme tegen Gruens opvatting dat er geen verschil in morele relevantie is tussen mens en dier 1

Vraag	Antwoord	Scores
-------	----------	--------

voorbeeld van een goed antwoord:

- Volgens Gruen leidt de smalle definitie van moraliteit niet tot een moreel relevant onderscheid tussen mensen en dieren. Dieren kunnen waarschijnlijk niet van tevoren afwegingen maken om te bepalen of hun beweegredenen hun handeling rechtvaardigen. Maar volgens Gruen zijn er ook heel veel mensen die dit niet kunnen. Deze eigenschap is dus misschien wel uniek voor mensen, maar geldt niet voor alle mensen en is daarmee niet moreel relevant als het gaat om het verschil tussen mensen en dieren. 1
- De brede definitie van moraliteit geldt volgens Gruen niet alleen voor mensen, maar ook voor dieren. Er zijn ook dieren die zorg uiten voor anderen. Dit is dus niet een eigenschap die uniek is voor mensen, daarom is ook deze definitie niet moreel relevant als het gaat om verschillen tussen mens en dier. 1
- Belangeloos een ander helpen veronderstelt een vermogen om jezelf op te offeren en het geluk van een ander volledig op de eerste plaats te zetten. Volgens Goodall is er geen dier dat dat doet en is dit vermogen een voor mensen unieke morele houding. Haar opvatting van altruïsme laat dus zien dat er wel een moreel relevant onderscheid is tussen mens en dier, in tegenstelling tot Gruens opvatting. 1

3 maximumscore 2

Een goed antwoord bevat een argument voor het bestaan van universele morele regels voor het omgaan met dieren, waarbij wordt ingegaan op de volgende elementen:

- het ethische begrip 'relativisme': objectief oordelen is onmogelijk omdat je altijd vanuit eigen waarden oordeelt / normen en waarden zijn betrekkelijk voor tijd en/of plaats 1
- Goodalls universele morele regel 'Behandel al het leven zoals je zelf behandeld wilt worden, want al het leven heeft intelligentie.' 1

Vraag	Antwoord	Scores
-------	----------	--------

voorbeeld van een goed antwoord:

Vanuit het relativisme bestaan er geen universele morele regels voor het omgaan met dieren. Vanuit het relativisme zou elke cultuur vanuit eigen waarden vaststellen hoe er met dieren mag of moet worden omgegaan en dan zal de omgang met dieren dus per cultuur verschillen. Dat kan dus ook betekenen dat er in bepaalde culturen niet respectvol met dieren wordt omgegaan.

Maar deze relativistische bezwaren tegen het bestaan van universele regels zijn niet overtuigend genoeg. Je kunt prima objectief oordelen en vaststellen dat, zoals Goodall en sommige culturen stellen, elk leven intelligentie heeft. Als je hiervan uitgaat, kun je niet anders dan een ander behandelen zoals je zelf ook behandeld wilt worden. Geen intelligent wezen zou redelijkerwijs zelf slecht behandeld willen worden, dus kun je een ander intelligent levend wezen ook niet slecht behandelen. Universele morele regels voor de omgang met dieren bestaan dus.

2

4 maximumscore 1

Een goed antwoord bevat een uitleg met tekst 2 van Aristoteles' opvatting dat alle organismen een inherent doel hebben: in elk organisme ligt besloten dat het kan uitgroeien tot wat het is, met een voorbeeld uit tekst 2.

voorbeeld van een goed antwoord:

Volgens Aristoteles moet elk organisme uitgroeien tot wat het van nature en in aanleg is. Zo ligt in elk zaadje besloten dat het uitgroeit tot de plant of boom die het is. Dit is vergelijkbaar met de kleine vonk van het leven uit tekst 2, waardoor planten, ook als de natuur beschadigd is, kunnen uitgroeien en hun kracht kunnen tonen.

5 maximumscore 1

Een goed antwoord bevat een uitleg met tekst 2 van Plessners opvatting over de positionaliteit van planten: planten hebben geen mogelijkheden om hun omgeving doelbewust aan te passen / kennen wel 'binnen' en 'buiten' maar kunnen deze grens niet ervaren, met een voorbeeld uit tekst 2.

voorbeeld van een goed antwoord:

Volgens Plessner wisselen planten stoffen uit met hun omgeving. Er is bij planten sprake van een 'binnen' en een 'buiten', maar volgens Plessner kunnen planten deze grens niet ervaren. Ze kunnen zich volgens hem niet bewust aanpassen aan de omgeving of hier bewust invloed op uitoefenen. Dit is vergelijkbaar met dat de zaden in tekst 2 ontkiemen als de omstandigheden juist zijn, namelijk toen het bos was gekapt.

Vraag	Antwoord	Scores
-------	----------	--------

6 maximumscore 1

Een goed antwoord bevat een uitleg dat het project in Tanzania aansluit bij Shiva's opvatting dat natuurbescherming vergezeld moet gaan van het aanpakken van sociale ongelijkheid: bij het project in Tanzania gaat natuurherstel samen met aandacht voor de positie van achtergestelde vrouwen.

voorbeeld van een goed antwoord:

Shiva vindt het belangrijk dat inspanningen om het milieu te beschermen samengaan met inspanningen om problemen van sociale ongelijkheid aan te pakken. In het voorbeeld van Tanzania gebeurt dit, omdat er zowel bomen worden geplant om het bos te redden als onderwijs wordt verzorgd voor achtergestelde vrouwen om sociale ongelijkheid aan te pakken. Met kleine leningen kunnen vrouwen ondernemingen opzetten om bomen te kweken. Zij zijn op die manier minder arm en ze dragen bij aan natuurherstel.

7 maximumscore 1

Een goed antwoord bevat een uitleg dat Shiva het project in Tanzania geen voorbeeld zou vinden van het paternalisme van het dominante westerse model van vooruitgang: er wordt niet gedaan alsof lokale gemeenschappen hulp/bescherming nodig hebben / de kennis van lokale gemeenschappen over hun omgeving wordt wel serieus genomen.

voorbeeld van een goed antwoord:

Shiva vindt westerse projecten waarbij westerse ideeën worden gekopieerd naar lokale gemeenschappen paternalistisch, omdat er dan vaak wordt gedaan alsof die lokale gemeenschappen hulp of bescherming nodig hebben en zelf niet in staat zouden zijn om hun natuurlijke omgeving te beheren. Het project in Tanzania is niet op deze manier paternalistisch. Goodall pleit er juist voor dat bewoners worden betrokken en meeprofiten van natuurherstel. De bewoners krijgen niet een of ander westers model opgelegd ter verhoging van de capaciteit, maar het project wordt opgezet vanuit een vraag om meer scholing, en bewoners worden gestimuleerd zelf verantwoordelijkheid te nemen voor de herbebossing.

Vraag	Antwoord	Scores
-------	----------	--------

8 maximumscore 2

Een goed antwoord bevat de volgende elementen:

- een uitleg dat het project in Tanzania aansluit bij de kritiek van Plumwood op het antropocentrisme als vorm van centrisme, die leidt tot rechtvaardiging van dominantie en tot ecologische blindheid: er wordt in het project niet uitgegaan van gerechtvaardigde dominantie over de natuur / over 'de ander' 1
- een uitleg dat Plumwood antropocentrisme opvat als vorm van centrisme: antropocentrisme is een specifieke vorm van centrisme waarin de opvattingen van de mens centraal staan en de belangen van de natuur worden gemarginaliseerd 1

voorbeeld van een goed antwoord:

Volgens Plumwood leidt antropocentrisme als vorm van centrisme tot rechtvaardiging van dominantie, omdat de mens zich superieur waant aan de natuur. Hierdoor ontstaat blindheid of ongevoeligheid voor de behoeften, gedachten en gevoelens van de ander, de natuur in dit geval. Zo ontstaat volgens Plumwood ecologische blindheid waarbij je de natuur voor eigen goedgevoelen mag gebruiken en verbruiken. Het project in Tanzania zou een oplossing zijn voor deze kritiek van Plumwood, omdat het zich op natuurherstel richt. Er wordt in dat project niet uitgegaan van gerechtvaardigde dominantie over de natuur.

In het centrisme zijn bepaalde opvattingen of waarden van belang en worden andere gemarginaliseerd. Antropocentrisme is een specifieke vorm van centrisme waarin de opvattingen van de mens van belang zijn en de belangen van de natuur er niet toe doen. 2

9 maximumscore 3

Een goed antwoord bevat een argumentatie over het oplossen van de milieu- en klimaatproblematiek door individueel handelen van jongeren, waarbij wordt ingegaan op:

- milieu- en klimaatproblemen als individuele morele verantwoordelijkheid 1
- Pogges opvatting over intergenerationele rechtvaardigheid: het meewegen van de belangen van toekomstige generaties in onze huidige besluitvorming 1
- Ophuls' opvatting over eco-autoritarisme: levensstandaard aanpassen door een autoritaire overheid 1

Vraag	Antwoord	Scores
-------	----------	--------

voorbeeld van een goed antwoord:

- Ik denk dat individueel handelen van jonge mensen de milieu- en klimaatproblematiek kan oplossen. Uiteindelijk zijn deze problemen namelijk vooral op te lossen als individuen hun morele verantwoordelijkheid nemen. En de jeugd is beter in dit soort individuele duurzame keuzes dan oudere generaties, omdat de jeugd al van jongs af aan de gevolgen van milieu- en klimaatproblematiek ervaart en nog niet zit vastgeroest in ouderwetse vervuilende gewoontes.

Daarbij zou het helpen als politici in hun beslissingen de belangen meewegen van toekomstige generaties, zoals Pogge voorstelt. Als milieuvriendelijke producten minder belast worden dan milieuschadelijke producten, wordt het voor iedereen makkelijker om de juiste keuzes te maken, ook voor jongeren die doorgaans minder verdienen.

Ik ben principieel tegen Ophuls' eco-autoritarisme, omdat ik denk dat individuele verantwoordelijkheid een belangrijke waarde is die verdwijnt als maatregelen zonder democratisch overleg van bovenaf worden opgelegd. Dan maak je juist de zo broodnodige vernieuwende en duurzame inzichten en creativiteit van het individuele handelen van de jeugd monddood.

3

of

- Ik vind het nogal makkelijk om te zeggen dat we milieu- en klimaatproblemen kunnen oplossen als juist jongeren op hun individuele gedrag gaan reflecteren en daarnaar gaan handelen. Mij lijkt dit eerder de verantwoordelijkheid voor de oudere generatie die al jarenlang met slecht individueel gedrag en geen verantwoordelijkheidsgevoel de boel heeft lopen vervuilen.

Generaties van nu, jong en oud, moeten verantwoordelijk gehouden worden voor de onrechtvaardige en onleefbare situaties die zij veroorzaken voor toekomstige generaties. Het wordt tijd dat politici van nu beslissingen en maatregelen gaan nemen die in het belang zijn van deze toekomstige generaties, zoals Pogge wil. Ik denk dat dat soort maatregelen alleen lukken als die erop gericht zijn dat we gedwongen worden om allemaal, collectief, onze levensstandaard aan te passen. En daarvoor is volgens mij het eco-autoritarisme van Ophuls het meest geschikt. Zolang we met alle individuele belangen rekening blijven houden en blijven vertrouwen op verstandige, milieubewuste keuzes van individuen en bedrijven, gaat het mis. Er moet een autoritaire overheid zijn, die beslissingen op de lange termijn neemt als we echt naar een duurzame samenleving toe willen.

3

Vraag	Antwoord	Scores
-------	----------	--------

Opgave 2 De uitvinder van de natuur

10 maximumscore 2

Een goed antwoord bevat de volgende elementen:

- een uitleg van de antropocentrische benadering van de natuur met het begrip 'de ladder van het leven': in de rangorde van levensvormen staat de mens bovenaan, waarmee de mens centraal staat in de natuur 1
- een uitleg van de antropocentrische benadering van de natuur met de begrippen intrinsieke waarde, de mens is op zichzelf waardevol, en instrumentele waarde, de natuur is alleen waardevol voor zover die door de mens kan worden gebruikt 1

voorbeeld van een goed antwoord:

- 'De ladder van het leven' is een rangorde van levensvormen zoals planten, dieren en mensen. In deze hiërarchische ordening staat de mens door zijn kenmerkende vermogens bovenaan. Daarmee is de mens superieur aan alle andere wezens en staat de mens centraal in de benadering van de natuur. Dat heet antropocentrisme. 1
- Volgens het antropocentrisme heeft alleen de mens intrinsieke waarde, dat wil zeggen, heeft alleen de mens waarde op zichzelf. De natuur heeft slechts instrumentele waarde, namelijk als middel om menselijke behoeften te bevredigen. In de antropocentrische benadering van de natuur is de natuur dus alleen een hulpbron in de vorm van bijvoorbeeld drinkwater, bouw materiaal, energiebron enzovoort. 1

11 maximumscore 2

Een goed antwoord bevat de volgende elementen:

- een uitleg in welk opzicht Leopolds opvatting over wat de natuur is, aansluit bij tekst 3: Humboldt noemt de natuur één groot levend organisme en Leopold sluit daarbij aan door het natuurlijke ecosysteem als complex geheel op de voorgrond te plaatsen / inherent waardevol te noemen / tot de morele cirkel te rekenen 1
- een uitleg welke implicatie Leopolds opvatting over wat de natuur is, heeft voor de houding van mensen tot de natuur: de mens mag de natuur niet meer uitbuiten voor menselijk belang / de behoeften en belangen van de natuur moeten door mensen in overweging worden genomen bij elke ethische besluitvorming / de integriteit, stabiliteit en schoonheid van de leefgemeenschap met de natuur moeten worden bevorderd 1

Vraag	Antwoord	Scores
-------	----------	--------

voorbeeld van een goed antwoord:

- De aarde komt in tekst 3 op Humboldt over als één groot levend organisme waarin alles met elkaar verbonden is. Leopold sluit daar met zijn ecocentrisme bij aan door het ecosysteem als geheel op de voorgrond te plaatsen en de onderlinge verbondenheid, natuurlijke relaties, complexiteit en diversiteit als inherent waardevol te zien. 1
- Landethiek is een implicatie van Leopolds opvatting over wat de natuur is voor de houding van mensen tot de natuur. De mens vormt een leefgemeenschap met de natuurlijke wereld en moet daarvoor zorgdragen. Ecocentrisme is tegen uitbuiting van de natuurlijke omgeving voor het menselijk belang. De mens neemt geen uitzonderlijke positie meer in en de natuurlijke omgeving behoort tot de morele cirkel en kan niet langer alleen worden benaderd vanuit eigenbelang of menselijk nut. De behoeften en belangen van de natuur, de gezondheid en het welzijn van het ecosysteem, moeten worden meegenomen bij elke morele beslissing. Iets is juist als het de integriteit, stabiliteit en schoonheid van een leefgemeenschap behoudt, wat daaraan afbreuk doet is verkeerd. 1

12 maximumscore 1

Een goed antwoord bevat een uitleg met Leopolds idee van denken als een berg, erkennen dat er meer is dan we kunnen begrijpen/beheersen, dat we de natuur pas echt respecteren door ecologisch bewustzijn te ontwikkelen.

voorbeeld van een goed antwoord:

Door niet vanuit de mens te denken, maar te denken als een berg, en zo in te zien dat er meer is in de wereld dan we begrijpen en meer dan we kunnen beheersen, ontwikkelen we een bredere visie voor de lange termijn die verder gaat dan alleen onze directe belangen als mens. Zo creëren we respect voor de natuur en ecologisch bewustzijn.

13 maximumscore 2

Een goed antwoord bevat de volgende elementen:

- een vooronderstelling bij Humboldts definitie van de natuur als kwetsbaar web van leven 1
- een implicatie van deze definitie 1

voorbeeld van een goed antwoord:

- Een vooronderstelling bij Humboldts definitie van de natuur als kwetsbaar web van leven is dat de natuur een geheel of een 'ding' is, zoals een web dat is. 1
- Een implicatie bij deze definitie is dat als een onderdeel van de natuur 'kapot' gaat, dit effect heeft op alle andere onderdelen. 1

Vraag	Antwoord	Scores
-------	----------	--------

14 maximumscore 2

Een goed antwoord bevat de volgende elementen:

- een uitleg met de kritiek van Humboldt dat ecologische problemen volgens Bookchin ontstaan door de hiërarchische structuur van kapitalistische economieën / machtige kapitalistische instituties 1
- een argumentatie over communalisme als Bookchins oplossing, waarbij wordt ingegaan op directe democratie / kleinschaligheid / duurzame harmonie met de natuur 1

voorbeeld van een goed antwoord:

- Volgens Bookchin komen ecologische problemen voort uit de sociale problemen die ontstaan uit hiërarchie en macht in de samenleving. Ecologische problemen ontstaan door de hiërarchische structuur van moderne kapitalistische economieën en hun machtige instituties. Dit is al terug te zien in de koloniale machtsuitoefening die Humboldt bekritiseert, waarin handelsgewassen, onrechtvaardige verdeling van land en geweld tegen inheemse stammen leidden tot monoculturen en uitputting van de aarde. 1
- De oplossing voor deze problemen ligt volgens Bookchin in communalisme, dat wil zeggen in directe democratie en kleinschaligheid om duurzaam in harmonie met de natuur te leven. Ik ben het daarmee eens. Als mensen gelijk zijn en evenveel invloed kunnen uitoefenen op hun gemeenschap, dan leidt dat tot betrokkenheid en verantwoordelijkheid en zorgen ze in hun lokale gemeenschap veel beter voor de natuur en zijn ze afgestemd op hun unieke milieu, waar ze van afhankelijk zijn. 1

of

- Ik ben het niet eens met Bookchins communalisme dat uitgaat van kleinschalige holistische samenlevingen. Het klinkt mooi, maar volgens mij is het niet realistisch om te denken dat je deze duurzaam kunt realiseren zonder eerst de kapitalistische machtsstructuren in de wereld ongedaan te maken. Elk kleinschalig initiatief zal onder de voet worden gelopen door de belangen en het geweld van kapitalistische machthebbers. 1

Vraag	Antwoord	Scores
-------	----------	--------

15 maximumscore 4

Een goed antwoord bevat de volgende elementen:

- een uitleg met het ecomodernistische idee van ontkoppeling van de kritiek op traditionele milieubewegingen: door technologie hoeft economische groei niet tot milieudegradatie te leiden / door technologie kan welvaart/economische groei worden bereikt, terwijl tegelijkertijd milieuproblemen worden opgelost 1
- een uitleg van de kritiek van Berry op technologische oplossingen: als niet wordt gekeken naar grotere patronen/systemen waarin problemen technologisch worden opgelost, dan worden milieuproblemen vergroot 1
- een argumentatie over wat de rol van technologie moet zijn bij het oplossen van milieuproblemen, waarbij een afweging wordt gemaakt van de kritiek van ecomodernisten en de kritiek van Berry 1
- een juiste toepassing van het begrip utopie als een ideale, maar onmogelijke wereld in de afweging van de kritiek van ecomodernisten en de kritiek van Berry over de rol van technologie bij het oplossen van milieuproblemen 1

voorbeeld van een goed antwoord:

- Volgens het ecomodernisme zijn traditionele milieubewegingen te pessimistisch over de rol van technologie bij het oplossen van milieuproblemen. Ontwikkeling van technologie is noodzakelijk voor de economische groei en het verhogen van onze levensstandaard. Dat is in het verleden gepaard gegaan met een grote impact op het milieu. Maar verdere ontwikkeling van technologie in bijvoorbeeld de landbouw kan die landbouw juist veel efficiënter en schoner maken, waarmee economische groei niet meer voor achteruitgang van het milieu zorgt en economie en milieu ontkoppeld worden. 1
- Berry's kritiek op technologie als oplossing voor milieuproblemen is dat technologie de problemen vaak niet verkleint maar juist vergroot. Dat komt volgens hem doordat vaak alleen wordt gekeken naar een specifiek praktisch probleem dat al dan niet met technologie is op te lossen, zonder te kijken naar grotere patronen en systemen waarin dat probleem is ontstaan. Zo veroorzaakt bijvoorbeeld de industriële agrarische sector volgens hem meer problemen dan hij oplost. 1
- Volgens mij moet de rol van technologie bij het oplossen van milieuproblemen heel beperkt zijn. Misschien hebben de ecomodernisten gelijk dat technologie voor efficiëntere landbouw kan zorgen, maar ik ben het eens met Berry dat dit uiteindelijk meer problemen zal veroorzaken dan zal oplossen. Het grotere plaatje is dat door wereldleiders miljarden worden geïnvesteerd in het veroveren van land voor macht en grondstoffen en in technologie om zelfs de planeet Mars te koloniseren. Technologische vernieuwingen blijken steeds te worden ingezet om de hebzucht van de mens te bevredigen en niet om de toestand van de aarde te verbeteren. Maar een duurzame wereld waarin we niets hoeven te doen aan de menselijke hebzucht is een utopie, het klinkt misschien ideaal maar is onmogelijk. Milieuproblemen

Vraag	Antwoord	Scores
	moeten niet worden opgelost met technologie, maar met verandering van levensstijl en vermindering van consumptie. of Volgens mij moet de rol van technologie bij het oplossen van milieuproblemen heel groot zijn. Volgens Berry moeten milieuproblemen niet worden opgelost met technologie, maar met verandering van levensstijl en vermindering van consumptie. Maar dat lijkt me onhaalbaar, want moraliserend over 'consuminderen' praten werkt averechts. Veel mensen zien uitstoot als noodzakelijk kwaad bij de verwerving van banen, goederen en welvaart. Mensen willen hun behoeften en verlangens bevredigen. Volgens milieubewegingen moeten we goed voor de aarde zorgen omdat er geen 'planet B' is, maar dat is nog maar de vraag. Met de tegenwoordige technologische ontwikkelingen waar miljarden in worden geïnvesteerd, kunnen we misschien juist een verdorde planeet weer tot leven wekken. Dat klinkt nu misschien nog als een utopie, een ideale maar onmogelijke wereld, maar met technologische oplossingen kunnen we niet alleen onze wereld beter maken en milieuproblemen oplossen, maar ook nieuwe werelden creëren.	2 2
16	maximumscore 3	
	Een goed antwoord bevat de volgende elementen:	
	een uitleg met het begrippenpaar 'cultuur en natuur' dat we het volgens Vogel niet langer over 'natuur' moeten hebben, omdat natuur ook kunstmatig is / natuur en cultuur niet helder te onderscheiden zijn	1
	een argument voor deze opvatting van Vogel, met Vogels metafoor van het winkelcentrum als ecosysteem	1
	een argument voor het standpunt dat we nog steeds over 'natuur' moeten spreken, waarbij wordt ingegaan op Vogels metafoor van het winkelcentrum	1
	voorbeeld van een goed antwoord:	
	Volgens Vogel leven we in het antropoceen in een post-natuurlijke wereld. Ongerepte wildernis als ideaal van de natuur, onafhankelijk van de mens, bestaat niet meer. Ook de natuur waar Humboldt over sprak is kunstmatig, terwijl cultuurproducten evengoed uitdrukking zijn van de natuur. Alles wat er bestaat, is onderhevig aan de natuurwetten. Er bestaat dus niets dat onnatuurlijk is en we hebben onze omgeving ook altijd mede gecreëerd. Het onderscheid tussen cultuur en natuur is volgens Vogel daarom niet meer te maken.	1

Vraag	Antwoord	Scores
-------	----------	--------

- We kunnen niet meer spreken van natuur, omdat het onderscheid tussen natuur en cultuur onzinnig is geworden. We moeten zoals Vogel voorstelt leren denken als een winkelcentrum, omdat er geen principiële verschillen (meer) bestaan tussen natuurlijke dingen en door mensen gebouwde omgevingen zoals een winkelcentrum. Een winkelcentrum is ook een kwetsbaar ecosysteem waarin alles met elkaar verbonden is en waarin krachten werken waar de mens geen controle (meer) over heeft. Huidige technologische ontwikkelingen maken dat nog duidelijker, want hetzelfde geldt voor het internet en de ontwikkeling van AI die als ecosysteem functioneren en buiten de controle van de mens raken. 1
- We zouden nog steeds over natuur moeten spreken. Vogel heeft Humboldts opvatting van de natuur niet zozeer losgelaten als wel uitgebreid, zodat alles op aarde deel uitmaakt van het kwetsbare web van leven. Met zijn vraag in wat voor omgeving wij willen leven, valt Vogel weer terug in een antropocentrische visie op milieuproblemen, op wat goed is voor ons. Als je echt zou denken als een winkelcentrum, dan zou de mens als verkoper en consument slechts een middel zijn om het ecosysteem levend te houden en bestaat de mens voor het winkelcentrum in plaats van andersom. 1

Vraag	Antwoord	Scores
-------	----------	--------

Opgave 3 Straathonden

17 maximumscore 2

Een goed antwoord bevat de volgende elementen:

- een weergave van wat moreel individualisme inhoudt: de capaciteiten van individuen bepalen of ze onderdeel zijn van de morele cirkel 1
- een uitleg van wat de kritiek van Donovan en Adams op moreel individualisme inhoudt, met het voorbeeld van Vural: Vural handelt vanuit haar relaties met dieren / emoties spelen een rol in haar relaties met dieren 1

voorbeeld van een goed antwoord:

- Het moreel individualisme houdt in dat de capaciteiten van het individu bepalen wie er deel uitmaakt van de morele cirkel. 1
- De kritiek vanuit zorgethische benaderingen is dat moreel individualisme de nadruk legt op de capaciteiten van individuele dieren zonder te letten op onze relaties met dieren. Mine Vural heeft duidelijk een relatie met de dieren waar ze voor zorgt. In de tekst zegt Vural dat de honden haar vrienden en burens zijn. Relaties spelen dus een belangrijke rol in haar omgang met honden. 1

18 maximumscore 2

Een goed antwoord bevat een argumentatie of mensen de plicht hebben om voor mishandelde straathonden te zorgen, waarbij wordt ingegaan op:

- de plicht van Taylor die van toepassing is op mishandelde straathonden: de mens heeft de plicht om de schade te herstellen die mensen hebben toegebracht aan dieren, en 1
- Kants opvatting dat dieren geen intrinsieke waarde hebben 1

voorbeeld van een goed antwoord:

- Ik vind dat mensen de plicht hebben om voor mishandelde straathonden te zorgen. Ik ben het eens met Taylor die zegt dat mensen de plicht hebben om de schade te herstellen die andere mensen aan dieren hebben toegebracht. Als straathonden door mensen mishandeld worden, brengt de mens schade toe aan deze dieren. Je zou dus volgens deze plicht voor de honden moeten zorgen, zodat ze weer genezen van hun verwondingen. 1
- Ik ben het niet eens met Kants opvatting dat dieren geen intrinsieke waarde hebben. Volgens Kant hebben dieren geen ratio en daarom hebben we volgens hem geen plicht tegenover een dier. Volgens mij hebben dieren wel een ratio en dus ook een morele status. Wij hebben dus ook de plicht om straathonden goed te behandelen, zeker als ze zonder ons zouden overlijden aan ernstige verwondingen. 1

of

Vraag	Antwoord	Scores
-------	----------	--------

- Ik vind het prima als mensen voor mishandelde straathonden zorgen, maar ik vind niet dat mensen moreel verplicht zijn om voor mishandelde straathonden te zorgen. Ik ben het niet eens met Taylor dat mensen de plicht hebben om schade te herstellen die andere mensen aan dieren hebben toegebracht. Het is namelijk oneerlijk dat mensen moreel verplicht zouden zijn om de schade die ze niet zelf hebben veroorzaakt te herstellen. 1
- Ik ben het eens met Kant dat we niet dezelfde plichten hebben tegenover dieren als tegenover mensen. Volgens Kant hebben dieren geen ratio en daarom geen morele status. We hebben dus niet de plicht tegenover een mishandelde hond om voor deze hond te zorgen. Ik ben het wel eens met Kants opvatting dat het niet goed is om dieren te mishandelen vanuit de plicht naar jezelf en naar andere mensen, maar dat betekent niet dat je moreel verplicht bent om de schade die andere mensen hebben aangericht te herstellen. 1

19 maximumscore 1

Een goed antwoord bevat een uitleg met het voorbeeld wat 'speciësisme' inhoudt: diersoorten met vergelijkbare capaciteiten worden ongelijk behandeld.

voorbeeld van een goed antwoord:

Mensen zien de honden als een verrijking van de stad, terwijl ratten als plaagdieren worden gezien. Ze laten de soort bepalend zijn voor hoe ze naar dieren kijken, terwijl beide dieren ziektes kunnen overbrengen. De capaciteiten van de dieren zijn dus niet belangrijk voor hoe wij naar ze kijken, maar vooral de soort waartoe ze behoren doet ertoe.

20 maximumscore 1

Een goed antwoord bevat een uitleg dat libertariërs kunnen instemmen met deze wet van de Turkse overheid: de nachtwakersstaat moet optreden tegen geweld.

voorbeeld van een goed antwoord:

De staat zou alleen lijf en goederen moeten beschermen vanuit de libertarische opvatting over de overheid als nachtwakersstaat. De honden vallen nu mensen aan dus moet de overheid daar wat tegen doen. De taak van de overheid is om mensen tegen geweld te beschermen, dus ook tegen het geweld van agressieve honden.

Vraag	Antwoord	Scores
-------	----------	--------

21 maximumscore 1

Een goed antwoord bevat een uitleg dat eigendomsrechten volgens ecolibertariërs een oplossing kunnen zijn voor het probleem van agressieve en zieke straathonden: mensen die een hond adopteren hebben er belang bij dat hun hond niet agressief is / geen schade aanricht / niet ziek wordt, zodat ze geen financiële schade lijden.

voorbeeld van een goed antwoord:

Volgens ecolibertariërs hebben mensen er belang bij om hun eigendom te beschermen, omdat je eigendom anders in waarde kan dalen. Dit geldt ook voor hondenbezitters. Als een hond op straat leeft, is het voor jou niet nadelig als deze verwaarloosd wordt. Maar als het je eigen hond is, verliest je hond waarde of nemen de kosten van bijvoorbeeld een dierenarts toe. Daarom zal er beter voor deze honden gezorgd worden.

22 maximumscore 1

Een goed antwoord bevat een argument dat adoptie als oplossing voor het probleem van agressieve en zieke straathonden past bij een egoïstisch mensbeeld.

voorbeeld van een goed antwoord:

Adoptie als oplossing voor het probleem van agressieve en zieke straathonden past bij een egoïstisch mensbeeld, omdat deze oplossing ervan uitgaat dat mensen dieren gaan beschermen als ze hun eigendom zijn. Deze oplossing gaat er dus van uit dat mensen gemotiveerd zijn om iets te beschermen als het in hun eigen belang is: een egoïstisch mensbeeld.

23 maximumscore 2

Een goed antwoord bevat de volgende elementen:

- een uitleg dat Peter Singer zijn utilisme baseert op een overeenkomst tussen mensen en andere diersoorten: de mogelijkheid tot lijden en genot 1
- een uitleg dat het vanuit een utilistisch perspectief gerechtvaardigd is om straathonden te doden als het in leven houden van de hond meer lijden tot gevolg zou hebben dan het doden van de hond 1

Vraag	Antwoord	Scores
-------	----------	--------

voorbeeld van een goed antwoord:

- Volgens Singer kunnen mensen en andere diersoorten lijden en genot voelen. Volgens zijn utilisme is deze overeenkomst belangrijk om te bepalen hoe mensen met dieren omgaan, omdat een handeling volgens het utilisme goed is als die bijdraagt aan een toename van de totale hoeveelheid geluk of als die de totale hoeveelheid lijden vermindert. 1
- Het is gerechtvaardigd om straathonden te doden als dit de hoeveelheid lijden doet afnemen of de hoeveelheid geluk doet stijgen. Als een hond erg lijdt, omdat hij ziek is en/of een gevaar vormt voor anderen, kan het beter zijn om deze hond te doden. 1

24 maximumscore 1

Een goed antwoord bevat een uitleg dat het vanuit het slechter-af-principe van Regan gerechtvaardigd is voor mensen om gevaarlijke straathonden te doden: de schade aan afzonderlijke individuen is niet onderling vergelijkbaar.

voorbeeld van een goed antwoord:

Het is gerechtvaardigd voor mensen om gevaarlijke straathonden te doden, omdat de schade die een hond aan een mens kan doen niet vergelijkbaar is met die de mens aan een hond kan doen. Mensen hebben meer capaciteiten dan honden en kunnen daarom meer geschaad worden. Als er een afweging tussen deze twee wordt gemaakt, is het gerechtvaardigd om de rechten van de hond te schenden, zelfs als dit betekent dat de hond wordt gedood.

25 maximumscore 2

Een goed antwoord bevat een argument tegen het doorfokken van honden, waarbij wordt ingegaan op:

- de deugdedethische benadering van Nussbaum, en 1
- tekst 5 1

voorbeeld van een goed antwoord:

Het is volgens de deugdedethische benadering van Nussbaum voor het welzijn van dieren essentieel dat ze zich kunnen ontplooien naar hun aanleg. Doorgefokte honden kunnen niet eens goed ademen, dus het lijkt me onmogelijk dat ze ooit toekomen aan het ontplooien van hun aanleg. Dit zie je duidelijk terug in tekst 5 waarin wordt beschreven dat zelfs het vermogen om normaal adem te halen bij de mopshond is verdwenen. Ik denk dat de capaciteit om normaal adem te halen essentieel is voor een waardig leven van een hond. Daarom moet je honden niet doorfokken. 2

5 Aanleveren scores

Verwerk de scores van de alfabetisch eerste 10 kandidaten per examinator in de applicatie Wolf. Cito gebruikt deze gegevens voor de analyse van de examens. Om de gegevens voor dit doel met Cito uit te wisselen dient u ze uiterlijk op 22 mei te accorderen.

Ook na 22 mei kunt u nog tot en met 10 juni gegevens voor Cito accorderen. Deze gegevens worden niet meer meegenomen in de hierboven genoemde analyses, maar worden wel meegenomen bij het genereren van de groepsrapportage.

Na accordering voor Cito kunt u in Wolf de gegevens nog wijzigen om ze vervolgens vrij te geven voor het overleg met de externe corrector. Deze optie is relevant als u Wolf ook gebruikt voor uitwisseling van de gegevens met de externe corrector.

Tweede tijdvak

Ook in het tweede tijdvak wordt de normering mede gebaseerd op door kandidaten behaalde scores. Wissel te zijner tijd ook voor al uw tweede-tijdvak-kandidaten de scores uit met Cito via Wolf. Dit geldt **niet** voor de aangewezen vakken.

6 Bronvermeldingen

tekst 1 en 2	Jane Goodall, Het boek van hoop, HarperCollins, 2021
tekst 3	Andrea Wulf, De uitvinder van de natuur, Atlas Contact, 2016
tekst 4	https://nos.nl/artikel/2530876-turken-boos-om-plannen-straathonden-af-te-maken-blijf-van-onze-honden-af , 30 juli 2024
tekst 5	https://www.youtube.com/watch?v=dlaHrTgjixg&t=826s - Les idées larges - ARTE, 26 april 2023